СЛОВНИК НАДДНІСТРЯНСЬКОГО ДІАЛЕКТУ*

Уродженець Рівненщини, випускник Варшавського університету, доктор філологічних наук, професор Гаврило Федорович Шило (1910–1988) більшу частину життя пропрацював у вищих навчальних закладах Львова і Дрогобича, де, крім активної педагогічної діяльності, плідно трудився в царині українського мовознавства. Найвагомішими його здобутками, опублікованими за життя, були кандидатська дисертація «Палатограми звуків української мови і система фонем української мови» (1948 р.) і докторська дисертація «Південно-західні говори на північ від Дністра». Остання розвідка побачила світ окремим виданням (Львів, 1957. – 254 с.) і до сьогодні залишається однією з найґрунтовніших монографічних праць в українській діалектології. Вона базується на великому фактичному матеріалі, який зібрав у 293 населених пунктах Львівської, Тернопільської, Волинської, Рівненської та Івано-Франківської областей переважно експедиційним методом значною мірою сам автор. І хоча ця книга присвячена в основному фонетиці і морфології зазначених у заголовку говорів, проте в ній певною мірою представлені й інші діалектні рівні, зокрема в додатках, до яких входять записи в живих говірках протягом 1952–1955 рр. зв'язних текстів (с. 207–227) і словник (с. 240–253), що налічує близько 600 слів.

Г. Ф. Шило, як справжній учений-діалектолог, також особисто дбав про поповнення джерельної бази діалектологічної галузі. З цією метою він підготував дві вагомі праці: «Лінгвістичний атлас говорів Наддністрянщини» і «Словник говорів Наддністрянщини». Перша ще чекає на публікацію, а друга вийшла друком під назвою «Наддністрянський реґіональний словник» у серії «Діалектологічна скриня», започаткованій львівськими діалектологами відділу української мови академічного Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича. Протягом 2003–2009 рр. у цій серії вийшов у світ ряд вартісних у науковому стосунку видань, у тім числі й кілька словників. Словник Г.Шила надрукований завдяки фінансовій підтримці Наукового товариства ім. Шевченка в Америці.

Власне словнику передують кілька матеріалів. Невеликий нарис «Професор Гаврило Федорович Шило і його "Наддністрянський реґіональний словник"», написаний проф. Л.Полюгою (с. 5–8), коротко знайомить читача з найголовнішими фактами життя, педагогічної і наукової діяльності проф. Г.Шила, характеризує в загальних рисах йо-

* Шило Г. Наддністрянський реґіональний словник / відп. ред. Л. Полюга, Н. Хобзей / Гаврило Шило. – Львів: Ін-т українознавства ім.І.Крип'якевича НАНУ, 2008. – 288 с. – (Серія «Діалектологічна скриня»).

го словник. Далі йдуть «Спогади про батька» дочки Оксани Шило (с. 9–10) і спогад «Світлій пам'яті професора Гаврила Федоровича Шила» родички дружини автора словника Тетяни Сукоркіної (с. 11–13), яка часто бувала в домі професора. Ці матеріали написані дуже лаконічно, але з них вимальовується досить повнокровна постать Гаврила Федоровича як працьовитого вченого, знавця багатьох мов, гуманної, скромної, інтелігентної, чемної, чуйної і в той же час принципової людини, яка в непрості радянські часи, не будучи членом партії, досягла вершин мовознавчої науки, жила без фальші та лицемірства. У правдивості сказаного довелося переконатися й автору цих рядків, який мав неодноразову нагоду спілкуватися з незабутнім Гаврилом Федоровичем.

Після цих матеріалів іде «Вступ» до словника, написаний Г.Шилом (с. 14–16) і коментар до нього відповідального редактора проф. Л.Полюги (с. 17–19). Із «Вступу» довідуємося, що автор працював над своїм словником протягом 25 років, зібрав лексичний матеріал у польових умовах у близько 500 нселених пунктах Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей, а також використав кілька друкованих праць, магнітофонні записи академічного Інституту мовознавства імені О. Потебні в Києві. Із опублікованих праць, використаних як джерела лексики Наддністрянщини, названо розвідку І.Верхратського «Говір батюків» (Львів, 1912), дві книжки К.Дейни – «Gwary Tarnopolszczyzny» (Вроцлав, 1957) та «Podolsko-wołyńskie pogranicse językowe» (Тернопіль, 1938), книгу Я.Яніва «Gwara małoroska Moszkowicz i Siwki Naddniestrzańskiej» (Львів, 1926), а також «Studia nad dialektologią ukraińską i polską» (Краків, 1975) – збірку українських діалектних матеріалів, частина яких стосується також Наддністрянщини, І. Зілинського. Уся лексика, взята з цих джерел, у рецензованому словнику відповідно позначена. Шкода, що упорядники словника не додали списку скорочень назв використаних джерел. Словник цей – диференційного типу, містить переважно апелятивну лексику різних тематичних груп, абстрактні та загальнонародні слова і фраземіку. У «Вступі» автор характеризує також такі моменти, як структура словника і словникової статті, способи розкриття лексичного значення слова, подача фраземіки і под.

Зважаючи на покликання Г.Шила у «Вступі» на видання матеріалів І.Зілинського 1975 р. (с. 14), можна припустити, що цю частину свого словника він написав не раніше 1975 р. Із наявності неузгодженості між прикладами, якими ілюструються положення «Вступу», і відповідними місцями в самому словнику можна зробити висновок, що власне словник був завершений ще пізніше, правда, деякі зміни в останньому були зроблені і редакторами (див. с. 17–19). Про це свідчить, очевидно, і розходження між кількістю обстежених населених пунктів у «Вступі» (близько 500) і в доданому до словника «Списку населених пунктів» (близько 700, див. с. 20–33).

У «Коментарі до Вступу» проф. Л.Полюга висвітлює деякі деталі підготовки словника Г.Шила до друку. Заявляючи, що «у Словнику збережено всі авторські здобутки й основні принципи Словника», в той же час зауважує, що в підготовленому до видання варіанті «усунено недогляди, пропуски, помилки. Зміни стосуються не суті словника як наукової пам'ятки, а тільки лексикографічного оформлення словникових статей» (с. 17), зокрема словник доповнено без будь-яких позначок матеріалами із одного села Львівської та двох сіл Івано-Франківської областей; випущені «непаспортизовані слова, наявність яких сьогодні перевірити неможливо»; виправлені «деякі тлумачення, які автор пояснив неточно на підставі спорадичних прикладів»; змінена «послідовність наведених прикладів для ілюстрації того чи іншого значення» тощо (с. 17–19). Завершується коментар словами: «Уважаємо, що професор Гаврило Шило – визначний знавець глибин української мови, лексикограф, діалектолог, – безперечно, погодився б із внесеними змінами і підтримав би наші пропозиції, зумовлені сучасною лексикографічною практикою» (с. 19). Може, погодився б, а можливо, й ні. Адже вже немає змоги це перевірити, узгодити запропоновані зміни з автором словника. Вже давно існує практика при підготовці до видання пам'ятки писемності не вторгатися в її текст, а все незрозуміле, сумнівне, помилкове і под. коментувати в редакторських примітках, як це, напр., зробив В.В.Німчук, публікуючи «Словник української мови» П.Білецького-Носенка (К., 1966) та інші писемні пам'ятки.

Користуючись рецензованим словником, читач повинен пам'ятати, що територія говірок, у яких записано лексичні матеріали для цього словника, дещо ширша, зокрема вона обіймає, крім власне наддністрянських, також ряд західноволинських і деякі бойківські говірки.

До реєстру словника увійшли слова всіх частин мови. Заголовні слова словникових статей подаються напівжирним шрифтом літературною графікою, яка досить точно передає звучання діалектних слів. Кількаскладові реєстрові слова подаються з наголосом. Усі заголовні слова супроводжуються прийнятим у наш час обсягом граматичної інформації: поряд з формою називного відмінка іменника зазначається флексія родового відмінка і граматичний рід (ВА́ТРА, и, *ж.*); прикметники подаються у формі чоловічого роду називного відмінка однини, але поряд зазначаються і закінчення форм жіночого та середнього родів (БЛИЩА́ВИЙ, а, е). Дієслова представлені в інфінітивній формі, після якої містяться також флексія третьої особи однини теперішнього часу та вказівка на вид (ДОКАЛА́ТАТИ, ає, *док.*), безособове дієслово супроводжується ремаркою *безос*. Взагалі впадає в око бідність дієслівної лексики в рецензованому словнику в порівнянні зі словами інших частин мови, зокрема іменниками. Усі слова невідмінюваних частин мови помічені позначками, які вказують на їх частиномовну належність: *присл, прийм., спол., част., виг*. Реєстрові слова, стилістично забарвлені, теж відповідним чином маркуються (*пестл., згруб., ірон.* і т.д.), як і слова, належні до різних тематичних груп, які представляють народну термінологію

різних ремесел, видів виробничої та іншої діяльності (*техн., бот., гонч., буд., анат.* тощо). Усі скорочення ремарок (граматичних і стилістичних) в тексті словника виділені курсивом і розкриті в списку умовних скорочень (с. 34).

У словнику наявний незначний фраземний матеріал. Кожна фразема поміщається в окремій словниковій статті за стрижневим компонентом або, якщо такий відсутній, – за першим компонентом, напр., фраземи ДА́ТИ ДАРМИЧКУ, ДА́ТИ КО́ЛЬКУ, ДА́ТИ КУКУ В РУКУ та ін. подано з абзацу після реєстрового слова ДА́ТИ.

Усі фонетичні варіанти реєстрового слова подаються в дужках після основного варіанта, а також повторяються на своєму місці за алфавітом з абзацу із стрілочкою, спрямованою в бік основного варіанта, напр.: ҐАРҐ /ҐАРК/, а, *ч.* В'язи, потилиця. А в іншій словниковій статті читаємо: ҐАРК, а, *ч.* → **ґарґ**.

Розкриття лексичного значення реєстрового слова здійснюється шляхом підбору літературного відповідника чи відповідників-синонімів. Якщо передати лексичне значення в такий спосіб не вдається, то використовується спосіб тлумачення або опису, напр.: ҐЕЛЕ́ЧЧИНА, и, *ж.* Цебрик із двома вухами. У випадках, коли реєстрове слово має в інших наддністрянських говірках один чи кілька рівнозначних відповідників, то вони поміщаються в кінці словникової статті найпоширенішого реєстрового слова після слів *Див. ще*. Усі ці відповідники поміщаються також на своєму алфавітному місці з відсилачем *Див.*, напр.: ДРІ́БКА, и, *ж.* Крихта (хліба). Див. ще: **окру́х** (с. 189); ОКРУХ, а, *ч.* Див. **дрі́бка** (В: 281) (с. 112). Іноді в такий спосіб подаються й фонетичні варіанти слова, див., напр., **пі́ра[2], пі́ре, пі́ри, пі́рі** (с. 205–206). Якщо багатозначне діалектне слово вживається і в літературній мові, то першим наводиться його літературне значення, а після нього діалектне/і (див., напр., **біб**).

До меншої частини реєстрових слів подаються ілюстрації-речення. Всі реєстрові слова паспортизуються (зазначається перша літера назви області і повністю назва села). Якщо слово взяте з опублікованого джерела, то в дужках подається вказівка на це. Всі ілюстрації записані курсивом фонетичною транскрипцією, пор.: О́БІЧ, о́бочі, *ж.* Узбіччя (Д: 143, 152) [тобто покликання на працю К.Дейни – І.С.]; САМІ́ТКА, і, *ж.* Очеретина. *Йа|ка |довга са|м'ітка*. Л: Батятичі. За умови, що реєстрове слово поширене в усіх чи в більшості обстежених населених пунктів, інформація подається за допомогою скорочень – відповідно *У в.н.п.* чи *У б.н.п*.

У сучасних діалектних словниках прийнято до назв рослин і тварин подавати, крім українського літературного відповідника, ще латинський науковий. У словнику Г.Шила цей принцип реалізований тільки стосовно поодиноких назв рослин (див. *більо́ха, вогнєнка, горобúна* та деякі ін.), практично всі зоологічні назви включно з маловідомими (напр., *бомк, медве́дик, земле́дух, канюґа* і под.) подаються без латинських відповідників.

Сам автор стверджує у «Вступі», що його словник диференційного типу (с. 14), проте в ньому знаходимо чимало слів, які нічим не відрізняються від літературних, пор.: *бабу́ня* 'ласк., пестл. баба', *ба́ки* 'бакенбарди', *баюра* 'калюжа', *бúдло* 'худоба', *борода́нь, борода́ч* 'бородата людина', *брату́нь* 'ласк. брат', *вúла* 'вила', *вере́та* 'рядно', *вúти* 'вити (про собаку)', *мúйка* 'ганчірка для миття посуду', *мжúчка* 'дрібний дощик' та багато ін.

Рецензований словник – це перша значна лексикографічна праця, що містить лексику Наддністрянщини. Якщо ще зважити на те, що наддністрянський діалект поширений на великій людній території, належить до говіркових масивів давньої формації і з лексичного погляду вивчений недостатньо і що реєстр словника Г.Шила досить об'ємний (містить близько 10 тисяч одиниць), то стає зрозумілою важливість цієї праці для науки. Взяти хоча б факт наявності в словнику помітної кількості архаїчних слів, важливих для відтворення мовної старовини і відсутніх у сучасній українській літературній мові та в ряді (а то і в більшості) українських діалектів. Здебільшого ця лексика дуже давня, сягає праслов'янського і почасти праіндоєвропейського періодів. У ряді випадків словник Г.Шила чи не вперше подає ці слова як поширені в наддністрянських говірках, напр.: *ва́тра* 'вогонь', *бзина́* 'бузина', *боз* 'бузок' (з давнішого значення 'бузина'), *бо́рзо* 'швидко', *верте́п* 'провалля', *вúдіти* 'бачити', *воро́бчик* 'горобець', *ву́йко* 'брат матері', *ву́йна* 'дружина брата матері', *ву́лій* 'жлукто', *горн* 'комин печі у хаті', *горне́ць* 'глечик на молоко', *дос* 'досить', *звіздяни́й* 'зоряний', *кúкоть* 'кисть без пальців', *кєртúна* 'кротовина; купка землі, яку вирив кріт', *кла́ні* 'копа снопів на полі', *ку́чі* 'хлів для поросят, худоби', *під* 'горище над хатою', *сусі́к* 'сторонок', *стрúйко* 'батьків брат', *стрúйна* 'дружина батькового брата', *твар* 'обличчя', *трепе́та* 'осика', *щав* 'щавель' та чимало ін.

Позаяк досі не опубліковано повністю список праць Г.Шила, то, гадаємо, рецензоване видання виграло б, якби в ньому такий список був поміщений.

У цілому публікація, хай і запізніла, «Наддністрянського реґіонального словника» Г.Шила, безперечно, є значною подією в мовознавчому світі. Завдяки їй такий великий обшир українського діалектного простору, як наддністрянський говір, долучив останній до лексикографічно опрацьованих українських діалектів, пущено в науковий обіг чималу кількість лексики, важливої не тільки для україністики, але й для всієї славістики. У зв'язку з цим хочеться добрим словом відзначити велику працю з підготовки рецензованого словника до друку львівських діалектологів Н.Хобзей, О. Сімович, Г.Дидик-Меуш, Т.Ястремської. Завдяки їм словник вийшов і з лексикографічного, і з поліграфічного погляду таким, що відповідає сучасному рівневі словникарської справи.

Іван Сабадош,
доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови УжНУ